

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

CERTAIN ISSUES OF ENSURING THE RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Городецька М.С., д.ю.н., доцент,
завідувач кафедри організації досудового розслідування
Донецький державний університет внутрішніх справ

У статті досліджено окремі питання забезпечення прав учасників кримінального провадження. Розглянуто окремі питання забезпечення прав учасників кримінального провадження на досудовому розслідуванні. Проаналізовано права учасників кримінального провадження, які складають зміст предмета відання органів обвинувачення. Визначено, що з огляду на формування функціонального предмета відання сторони обвинувачення у кримінальному процесі необхідно зазначити, що його загальний обсяг має включати процесуальні (процедурні) права учасників кримінального провадження, реалізація яких у результаті правозастосовної діяльності суб'єктів обвинувачення сприяє виконанню кримінальної процесуальної функції обвинувачення за справедливих умов.

Зазначається, що якщо стосовно сторони обвинувачення у кримінальному процесі визначено обсяг функціонального предмета відання з огляду на процесуальні (процедурні) права учасників кримінального провадження, то щодо функціонального предмета відання судових органів його обсяг необхідно встановлювати, зважаючи на забезпечення конституційних (конвенційних) прав.

Проаналізовано правові позиції щодо критеріїв визначення предмета оскарження рішень у кримінальному провадженні, щодо суттєвості допущених порушень, як предмета оскарження.

Приділено увагу забезпеченню конвенційних прав у кримінальному провадженні, які відображені у Конституції України та у кримінальному процесуальному законодавстві. Зазначається, що за своєю суттю такі права та свободи людини не є принципами, вони не визначають рушійної сили кримінального процесу, а є певними стандартними обов'язковими й основоположними правами людини, які є невідчужуваними та непорушними. Саме тому лише у виключних випадках допускається їх обмеження, підстави якого розглядаються не інакше як судом, який контролює уповноважені органи в їх обвинувальній діяльності на предмет дотримання вказаних конституційних прав і свобод. Здійснено аналіз забезпечення прав учасників кримінального провадження слідчим суддею, під час судового розгляду та під час оскарження судових рішень у апеляційному та касаційному порядку, окремих проблемних питань щодо визначення допустимості доказів.

Ключові слова: права людини, кримінальні правопорушення, учасники кримінального провадження, суб'єкти кримінального процесу, суд, суддя, апеляційне оскарження, касаційне оскарження, підслідність, підсудність, досудове розслідування, судовий розгляд.

The article examines certain issues of ensuring the rights of participants in criminal proceedings. Separate issues of ensuring the rights of participants in criminal proceedings at the pre-trial investigation were considered. The rights of the participants in criminal proceedings, which constitute the content of the subject matter of the prosecutor's office, have been analyzed. It was determined that in view of the formation of the functional subject of the prosecution, it should be noted that its general scope should include the procedural (procedural) rights of the participants in criminal proceedings, the implementation of which as a result of the law enforcement activities of the subjects of the prosecution contributes to the performance of the criminal procedural function of the prosecution under fair conditions.

It is noted that if the scope of the functional subject of the assignment is determined in view of the procedural (procedural) rights of the participants in criminal proceedings, then with regard to the functional subject of the assignment of the judicial authorities, its scope must be established taking into account the provision of constitutional (conventional) rights.

The legal positions on the criteria for determining the subject of appeal of decisions in criminal proceedings, on the materiality of committed violations as the subject of appeal are analyzed.

Attention is paid to the provision of convention rights in criminal proceedings, which are reflected in the Constitution of Ukraine and in the criminal procedural legislation. It is noted that by their nature human rights and freedoms are not principles, they do not determine the driving force of the criminal process, but are certain standard mandatory and fundamental human rights that are inalienable and inviolable. That is why their limitation is allowed only in exceptional cases, the grounds of which are considered by no other than the court that controls the state in the prosecution of the observance of the specified constitutional rights and freedoms. The analysis of ensuring the rights of the participants by the investigating judge, during the trial and during the appeal of court decisions in the appeal and cassation procedure was carried out. certain problematic issues regarding the determination of admissibility of evidence.

Key words: human rights, criminal offenses, participants in criminal proceedings, subjects of criminal proceedings, court, judge, appellate appeal, cassation appeal, liability, jurisdiction, pre-trial investigation, trial.

Постановка проблеми. Діяльність із реалізації прав та свобод людини під час кримінального провадження є досить значимою для забезпечення справедливого процесу в цілому та має відповідати певним стандартам. Досудова діяльність є передумовою справедливого судового розгляду та остаточного вирішення кримінального правового конфлікту. Реалізація процедурних прав учасників кримінального процесу є передумовою реалізації основоположних прав та свобод людини у кримінальному процесі.

Під час проведення дисертаційного дослідження ми визначили, що предмет відання органів обвинувачення становить реалізація кримінальних та процесуальних прав людини, що за характером є підготовчою, оскільки створює передумови для реалізації основних (матеріальних) прав людини, а також для остаточного вирішення кримінально-правового конфлікту під час справедливого судового розгляду. Предмет відання судових органів становить остаточна реалізація матеріальних (кримінальних

та основоположних) прав людини під час кримінального провадження та його остаточне вирішення шляхом справедливого судового розгляду [1, с. 189].

З огляду на досягнення цілей кримінального процесу є важливим дотримання процедури кримінального процесуального порядку в цілому та забезпечення прав учасників під час провадження зокрема. Результатом порушень та зловживань є визнання доказів недопустимим, як результат недосягнення мети провадження, а також відсутність захисту прав людини щодо вчиненого кримінального правопорушення. Дослідження окремих питань забезпечення прав учасників кримінального провадження є актуальним та необхідним з огляду на значимість цього питання у забезпеченні дієвості кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти забезпечення прав учасників у кримінальному провадженні досліджували такі вчені як І. В. Басиста, Н. Р. Бобченко, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеле-

нецький, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, І. А. Тітко, О. Г. Шило та інші. Втім, у перебігу попередніх досліджень не були охоплені окремі питання забезпечення прав учасників у кримінальному судочинстві.

Метою даної статті є дослідження окремих питань забезпечення прав учасників у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Ефективний захист інтересів учасників кримінального провадження залежить від впливу правозастосовних органів на встановлені їх права. Тут має враховуватися конструкція компетенції суб'єктів кримінального судочинства: наділяючи певного суб'єкта визначеним предметом відання, задля виконання покладеної на нього функції йому мають бути надані певні повноваження для впливу на предмет відання, щоб досягти бажаної мети, яка визначається його функцією. Тому встановлення самих лише прав та обов'язків учасників кримінального провадження не забезпечить ефективного захисту їх інтересів. Необхідно також зважати на те, що їх права та обов'язки є змістовним наповненням предмета відання суб'єктів кримінального судочинства. А тому ефективний захист законних інтересів учасників залежить і від ефективного впливу суб'єктів провадження на «власний» предмет відання. Як правило, такий вплив здійснюється шляхом застосування наданих засобів впливу – повноважень суб'єктів кримінального судочинства. Отже, ефективний захист законних інтересів учасників кримінального провадження є результатом поєднання встановлення доцільного обсягу процесуальних прав учасників з огляду на формування їх процесуального статусу та визначення предмета відання уповноважених органів з урахуванням повноважень останніх як ефективних засобів впливу.

Слід підкреслити, що серед теоретиків у галузі кримінального процесу постійно тривають дискусії щодо надання переваг стороні захисту у вигляді наділення значно більшими правами підозрюваного та обвинуваченого порівняно з потерпілим або щодо уразливості становища підозрюваного. Інколи акцент зміщується на забезпечення прав потерпілого, свідка, експерта тощо. У таких дискусіях критичні зауваження щодо врегулювання прав учасників іноді ґрунтуються на спекулятивних аргументах про позбавлення органів кримінального переслідування можливості вести боротьбу зі злочинністю.

Змістовне відображення на предметі відання сторони обвинувачення полягає в тому, що на реалізацію яких би прав учасників не впливали «обвинувачі», вони здійснюють вплив з урахуванням функції, що вони виконують (обвинувачення), з огляду на мету, якої прагнуть досягнути, а саме викриття особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення. А тому дещо проблемним є віднесення до предмета відання органів обвинувачення реалізації процесуальних прав представників сторони захисту.

З огляду на формування функціонального предмета відання сторони обвинувачення необхідно зазначити, що його загальний обсяг має включати процесуальні (процедурні) права учасників кримінального провадження, реалізація яких у результаті правозастосовної діяльності суб'єктів обвинувачення сприяє виконанню кримінальної процесуальної функції обвинувачення за справедливих умов.

Якщо стосовно сторони обвинувачення визначено обсяг функціонального предмета відання з огляду на процесуальні (процедурні) права учасників кримінального провадження, то щодо функціонального предмета відання судових органів його обсяг необхідно встановлювати, зважаючи на забезпечення конституційних (конвенційних) прав. Звичайно, що конституційні права також можуть бути процесуальними, оскільки Конституція України є одним із джерел процесуального права, але в цьому випадку до конституційних (конвенційних) прав, на наш погляд, належать основоположні права людини, реалізацію яких має бути віднесено до сфери відання судових органів. У судовому засіданні суд впливає також на процесуальні (процедурні) права, проте специфічною рисою функціонального предмета відання судових органів є реалізація саме конститу-

ційних (конвенційних) прав учасників.

У контексті надання авторського визначення поняття слідчого судді в межах дисертаційного дослідження Ю. В. Скрипіна визначила, що це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора [2, с. 8–9]. Так, дійсно, на досудовому розслідуванні реалізація процесуальних прав учасників забезпечується правозастосовною діяльністю суб'єктів сторони обвинувачення, а реалізація конституційних прав та свобод – правозастосовною діяльністю слідчого судді.

Конвенційні права учасників виражені через європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві. Під час дослідження останніх Д. В. Сімонович визначив їх систему: 1) право на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція)); 2) право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 ЄКПЛ); 3) право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ); 4) розумні строки провадження [3, с. 56–57].

Ці стандарти прав людини дублюються в Конституції України та у кримінальному процесуальному законі в нормах-засадах. Таке дублювання надає основоположним правам та свободам «потрійного» захисту: Конвенція, Конституція, КПК України. Конституційне дублювання конвенційних прав не викликає особливих заперечень у вчених [4; 5, с. 26].

Дублювання «конвенційно-конституційних» прав людини у КПК України інколи зазнає критики. Так, С. О. Косапоглу зазначає, що норми-засади, які у вигляді спеціальних статей розміщені у КПК України, не повинні дублювати норми, якими визначаються конституційні права громадян. Авторка пояснює, що як засади мають бути врегульовані такі правові положення, які б ідентифікували юридичний процес як кримінальний і підкреслювали його динамічність та логічний закономірний розвиток у часі [6, с. 190].

Підтримуємо наведену позицію, оскільки дотримання конституційних норм узагалі та тих, що закріплюють основні права та свободи людини, є обов'язковим і не потребує додаткового врегулювання у кримінальному процесуальному законодавстві як норм-засад (норм-принципів). За своєю суттю такі права та свободи людини не є принципами, вони не визначають рушійної сили кримінального процесу, а є певними стандартними обов'язковими й основоположними правами людини, які є невідчужуваними та непорушними. Саме тому лише у виключних випадках допускається їх обмеження, підстави якого розглядаються не інакше як судом, який контролює державу в обвинувальній діяльності на предмет дотримання вказаних конституційних прав і свобод.

Цілком справедливо деякі вчені критикують прагнення законодавця встановити визначений перелік питань, які належать до вирішення судом на досудовому розслідуванні. Так, О. Г. Шило визначила за доцільне передбачити в законі відкритий перелік рішень, дій та бездіяльності органу дізнання, слідчого та прокурора, які можуть бути оскаржені до суду на досудовому провадженні. Будь-які спроби сформулювати закритий перелік таких дій, бездіяльності та рішень здатні обернутися обмеженням права на судовий захист. На думку вченої, немає сенсу включати до предмета оскарження всі без винятку дії, бездіяльності або рішення органів дізнання та досудового слідства, оскільки багато з них можуть бути перевірені судом у подальших судових стадіях, що буде достатнім засобом судового захисту прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. У зв'язку з цим О. Г. Шило обґрунтовано поставила питання щодо можливого застосування певних критеріїв, за допомогою яких можна

визначити предмет судового оскарження в досудових стадіях кримінального процесу. Авторка визначила наступні критерії предмета судового оскарження в досудовому провадженні. Такими критеріями можуть бути обставини, які свідчать, що рішення, дія або бездіяльність: 1) завдало або може завдати шкоди конституційним правам і свободам людини; 2) перешкоджає руху кримінальної справи до суду, доступу особи до правосуддя; 3) своїм наслідком має суттєве ускладнення відстоювання учасником процесу своєї позиції у судовому розгляді кримінальної справи; 4) перевірка їх законності та обґрунтованості не пов'язана із дослідженням тих питань, які вирішуються під час судового розгляду кримінальної справи [7, с. 168–170].

В. Т. Нор та М. В. Багрій вважають, що несуттєвими слід визнавати ті процесуальні порушення, які не вплинули і не могли вплинути на достовірність отриманих відомостей [8, с. 183].

Як вірно зазначає Н. В. Глинська, що коректним виміром суттєвості порушень закону, допущених при ухваленні підсумкового кримінального процесуального рішення, має бути загальна справедливість кримінального провадження як оціночна категорія [9, с. 19].

Дотримання права особи на оскарження має бути забезпечене належним чином. Н. В. Глинська зазначає, що з метою створення умов для ефективної реалізації прав осіб в сфері кримінального судочинства результативна частина кримінально-процесуального рішення має містити відмітку про повідомлення зацікавлених в цьому рішенні осіб про його прийняття, а також вказівку на порядок та строки оскарження прийнятого рішення, якщо це передбачено чинним законодавством [10, с. 164].

Н. Р. Бобечко зазначає, що значення апеляційного та касаційного провадження полягає в тому, що вони є: гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи у кримінальному провадженні; гарантією правильного розгляду та вирішення кримінального провадження судами першої інстанції (гарантією правосуддя); є формами контролю за судовою діяльністю судів нижчого рівня, слідчих суддів та її результатами з боку судів вищого рівня; у цих стадіях

реалізується попереджувально-виховне завдання кримінального провадження [11, с. 46].

На нашу думку, можна припустити, що в основу кожного з указаних етапів кримінального провадження покладено захист одного з основоположних прав людини, визначених ЄКПЛ. Так, підґрунтям досудового розслідування є забезпечення права, закріпленого у ст. 13 Конвенції, яке передбачає «ефективний засіб юридичного захисту в національному органі». В основу судового розгляду покладено забезпечення права на справедливий суд, установленого ст. 6 ЄКПЛ [12]. Щодо етапу перегляду судового рішення, то слід вказати, що відповідно до ст. 2 Протоколу № 7 до ЄКПЛ передбачено право на оскарження в кримінальних справах [13].

З огляду на проведене дослідження у цій статті **можна зробити висновки:**

1. Загальний обсяг предмета відання сторони обвинувачення має включати процесуальні (процедурні) права учасників кримінального провадження, реалізація яких у результаті правозастосовної діяльності суб'єктів обвинувачення сприяє виконанню кримінальної процесуальної функції обвинувачення за справедливих умов.

Обсяг предмета відання судових органів необхідно встановлювати, зважаючи на забезпечення конституційних (конвенційних) прав. Специфічною рисою функціонального предмета відання судових органів є реалізація саме конституційних (конвенційних) прав учасників.

2. В основі кожного з етапів кримінального провадження покладено захист одного з основоположних прав людини, визначених ЄКПЛ: на досудовому розслідуванні забезпечується право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі; у судовому розгляді забезпечується право на справедливий суд; на етапі перегляду судового рішення передбачено реалізацію права на оскарження у кримінальному провадженні.

Перспективи подальших досліджень можливі у напрямку дослідження забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій та застосування заходів забезпечення кримінального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городецька М.С. Предмет відання у кримінальному процесі: дис.... д-ра юрид. наук. 12.00.09. Донецький держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2023. 532 с.
2. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008. 219 с.
3. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія. Харків : НикаНова, 2011. 272 с.
4. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 1999. № 2. URL: <http://eurowcourt.in.ua/Article.asp?Aldx=416> (дата звернення: 18.06.2023).
5. Євінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментар до статті 9 Конституції України). *Українське право*. 1998. № 1. С. 26-27.
6. Касапоглу С. О. Реалізація норм кримінального процесуального права : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 306 с.
7. Шило О. До питання реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у порядку судово-контрольного провадження в досудових стадіях кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 164–172.
8. Нор В. Т., Багрій М. В. Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України : монографія. Тернопіль: Пол-Інвест, 2011. 206 с.
9. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків: Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2015. 469 с.
10. Глинська Н. В. Правова технологія прийняття кримінальних процесуальних рішень як один з антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 1. С. 152–165.
11. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2016. 498 с.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.07.2023).
13. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text (дата звернення: 26.07.2023).